

ВІДГУК
офіційного опонента,
доктора педагогічних наук, професора
СЕМЕНОГ Олени Миколаївни
про дисертацію ГУДЗ Марії Степанівни
**«Формування медіаграмотності учнів у процесі вивчення
української мови і літератури в НУШ»**,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 01 Освіта /Педагогіка
зі спеціальності 014 Середня освіта

Актуальність теми дослідження та її зв'язок із планами відповідних галузей науки

Актуальність теми дисертаційної роботи Марії Степанівни Гудз зумовлена об'єктивними процесами трансформації сучасного інформаційного суспільства. Стрімкий розвиток цифрових технологій, поширення маніпулятивних інформаційних практик та виклики гібридної війни – ці та інші чинники актуалізують потребу у формуванні медіаграмотної особистості. У таких умовах здатність учнів до критичного сприйняття інформації, протидії дезінформації та відповідальної взаємодії з медіаконтентом стає однією з ключових компетентностей.

Авторка переконливо доводить, що мовно-літературна освітня галузь має значний потенціал для розвитку критичного мислення та медіакомпетентності учнів. Особливу увагу в роботі приділено 5 – 6 класам, які у структурі Нової української школи (НУШ) визначені як адаптаційний цикл. Вибір такого етапу є науково виправданим, оскільки перехід до предметної системи навчання супроводжується формуванням в учнів 10 – 12 років основ інформаційної культури: логіко-аналітичного мислення та навичок роботи з різними джерелами інформації. Дослідниця аргументовано зауважує, що змістове наповнення модельних навчальних програм з української мови та української літератури (зокрема «Інформація», «Джерела інформації», «Безпека віртуального спілкування» тощо) створює сприятливі можливості для інтеграції медіаосвітніх компонентів в освітній процес.

Наукову проблему дослідниця висвітлює комплексно на кількох взаємопов'язаних рівнях. На *нормативно-правовому рівні* ґрунтовно проаналізувала положення документів, що визначають стратегію розвитку сучасної освіти та медіаосвіти, зокрема Закон України «Про освіту», Державний стандарт базової середньої освіти, Концепцію «Нова українська школа», Концепцію упровадження медіаосвіти в Україні, Концепцію виховання дітей та молоді у цифровому просторі та ін.

На *методологічному рівні* Марія Степанівна спирається на положення засадничих підходів (діяльнісному, комунікативному, особистісно орієнтованому). Важливе місце в роботі відводить емоційно-ціннісному

підходу, що відповідає психогічним та віковим особливостям сприйняття медіоконтенту учнями НУШ.

На *теоретико-методичному рівні* авторка розробила та апробувала методiku формування медіаграмотності учнів 5 – 6 класів у процесі вивчення української мови і літератури, зокрема систему вправ, творчі завдання, нетрадиційні типи уроків. Запропонований інструментарій спрямований на розвиток умінь критично оцінювати медіатексти та створювати власні медіапродукти.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами

Тема дисертації скорегована з планом науково-дослідної роботи кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, а також затверджена Вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 3 від 25.10.2022 р.).

Структура та зміст дисертації, її завершеність і відповідність встановленим вимогам щодо оформлення

Дисертаційна робота Марії Степанівни Гудз логічно структурована з урахуванням поставленої мети та визначених завдань.

Робота охоплює анотації (українською та англійською мовами), вступ, три розділи, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаних джерел (197 найменувань, з яких 13 – іноземними мовами) та 8 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 265 сторінок. Основний зміст викладено на 210 сторінках, що відповідає встановленим нормам для кваліфікаційних робіт ступеня доктора філософії.

Науковий апарат роботи сформульовано загалом коректно. Вибір комплексу методів – загальнонаукових (аналіз, синтез, порівняння), емпіричних (педагогічне спостереження, опитування, експеримент) є методично виправданим. 15 рисунків і 15 таблиць загалом увиразнюють виконання поставлених завдань.

У **першому розділі** здобувачка розв'язує *перше, друге та третє* завдання дослідження. На позитивну оцінку заслуговує ретроспективний аналіз джерельної бази, що дозволив системно впорядкувати поняттєвий апарат.

Відзначимо наукову ретельність дисертантки у встановленні кореляції між базовими термінами «медіаосвіта», «медіаграмотність» (у роботі подано кілька близьких за змістом, однак не повною мірою узгоджених дефініцій поняття «медіаграмотність»), «медіакомпетентність», у прагненні запропонувати авторські визначення понять «*медіаграмотність учня на уроці української мови*» як здатності до створення медіасередовища на базі мовного простору для формування навичок критичної роботи з інформацією та «*медіаграмотність учня на уроці української літератури*» – як процесу розвитку навичок рецепції медіатекстів і реалізації креативного потенціалу засобами медіа (п. 1.2, с. 50). Марія Степанівна також виокремила структурні

компоненти медіаграмотності: обізнаність, експлуатація, спілкування, експресія (п. 1.2, с.51).

Реалізація другого та третього завдань – характеристика вікових особливостей учнів та потенціалу мовно-літературної галузі – логічно продовжує теоретичний пошук. У підрозділах 1.2 та 1.3 дисертантка здійснює огляд стану формування медіаграмотності за віковими категоріями: дошкільний етап, етап молодшого шкільного віку, етап середньої та старшої школи й обґрунтовує вибір 5 – 6 класів (адаптаційного циклу) як найбільш сприятливого сенситивного періоду для активізації медіаосвітньої діяльності.

Дослідниця фахово проаналізувала психолого-педагогічні особливості учнів 10 – 12 років, зокрема готовність до переходу від наочно-образного до абстрактно-логічного мислення, що є важливим чинником формування умінь аналізувати медіаповідомлення. Прикметно, що потенціал мовно-літературної галузі розглядається здобувачкою через детальну характеристику змісту модельних навчальних програм НУШ, в яких питання інформаційної гігієни та безпеки спілкування органічно інтегруються у процес навчання української мови та української літератури (п. 1.3., с. 59 – 66).

Визначені авторкою психолого-педагогічні умови формування медіаграмотності учнів 5 – 6 класів на уроках української мови і літератури стали логічним переходом від теоретичного аналізу до побудови практичної моделі навчання. До ключових умов у дисертації віднесено: створення дитиноорієнтованого середовища, урахування емоційного інтелекту учнів адаптаційного циклу, використання інтерактивного інструментарію та органічну інтеграцію медіаосвіти в зміст мовно-літературної підготовки (п. 1.3., с. 66). Акцент на емоційно-ціннісному підході та педагогіці партнерства загалом, як показала дослідно-експериментальна робота (розділ 3) сприяли процесу ціннісного осмислення інформації та особистісного розвитку учнів.

У другому розділі здобувачка розв'язує *четверте* та *п'яте* завдання дослідження. Здійснила ґрунтовний аналіз чинних модельних навчальних програм і підручників з української мови та літератури для 5 – 6 класів. Це дало змогу не лише об'єктивно оцінити стан упровадження медіаосвітніх елементів у зміст мовно-літературної підготовки, а й виявити окремі прогалини та окреслити перспективні напрями інтеграції авторських методичних компонентів.

Огляд сучасних онлайн-платформ (підрозділ 2.1.2) суттєво посилив технологічний складник дослідження, окрім того, засвідчив адаптованість запропонованої методики (розділ 3) до умов цифрового освітнього середовища та викликів змішаного і дистанційного навчання. Водночас доцільно було більш чітко показати, як результати цього аналізу вплинули на конструювання авторської методики та систему запропонованих навчальних завдань.

У розділі представлена розроблена дослідницею *модель* формування медіаграмотності на уроках української мови і літератури у 5 – 6 класах, а також *методика* формування медіаграмотності, що ґрунтується на трикомпонентній структурі (когнітивний, діяльнісний та ціннісно-емоційний

складники) і враховує вікові особливості та можливості учнів НУШ. Методика охоплює всі етапи роботи з інформацією – від її сприйняття й аналізу – до створення власного медіаконтенту. У дисертації також розкрито потенціал медіаосвітніх підходів, що ґрунтуються на міждисциплінарності, діяльнісному й особистісно орієнтованому навчанні. Водночас бажано конкретизувати, в яких саме компонентах авторської методики реалізується цей потенціал.

У межах розробленої методики створено практичний інструментарій та систематизовано розгалужений комплекс інтерактивних вправ і завдань. Їх функціонально диференційовано на рецептивно-перцептивні, спрямовані на критичне декодування й аналіз медіатекстів, та творчі, що орієнтовані на продуктивну діяльність, зокрема створення власних медіапродуктів (сторіз, постів для соцмереж, відеороликів, буктрейлерів). Запропоновано авторську систему уроків, які класифіковано за цільовою спрямованістю (етичні, філософські, естетичні, емоційні), що посилюють, як показує перебіг дослідної роботи, аксіологічний потенціал уроків української літератури.

У **третьому розділі** дисертантка висвітлює результати розв'язання *шостого завдання*, що передбачало організацію і проведення дослідно-експериментальної роботи для перевірки ефективності запропонованої методики формування медіаграмотності учнів.

Вибір експериментальної бази (5 закладів загальної середньої освіти м.Тернополя та області) та залучення репрезентативної кількості респондентів (400 учнів та 22 учителі) забезпечують достатній рівень достовірності отриманих результатів дослідження. Авторка розробила діагностувальний інструментарій, що охоплює три критерії (інформаційно-пізнавальний, діялісно-творчий, ціннісно-емоційний) та відповідні показники, що дозволило схарактеризувати, а також об'єктивно оцінити рівні сформованості медіаграмотності (початковий, середній, високий) учасників на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту.

Під час формувального етапу в експериментальних класах було апробовано як інтерактивні вправи, так і цілісні уроки. Статистичні дані засвідчили позитивну динаміку кількісних та якісних змін в експериментальних класах, суттєве зростання частки учнів із високим рівнем медіаграмотності (із 7,5 відсотків до 20,5 відсотків). Отримані результати в цілому підтвердили припущення авторки про те, що формування медіаграмотності учнів 5–6 класів буде ефективним, якщо в освітньо-виховний процес цілеспрямовано впроваджувати авторську методику, яка реалізується через інтеграцію медіаосвітніх компонентів у зміст мовно-літературної освіти; включає систему завдань, що сприяють розвитку критичного мислення, інформаційної грамотності, емоційної чутливості, вміння робити моральний вибір, навичок створення медіатекстів і ціннісного ставлення до медіа.

Обсяг основного тексту та співвідношення між розділами є збалансованими; кожний розділ завершується висновками, що загалом відображають результати відповідно до поставлених завдань. Водночас окремі

висновки доцільно було б посилити підсумковими положеннями з акцентом на конкретних наукових результатах.

Матеріали додатків (шаблони «Поетичного плаката», «Щоденника натхнення» тощо) мають практичну цінність, проте в основному тексті варто було б чіткіше прописати їхню прив'язку до конкретних типів нетрадиційних уроків; також варто було ретельно перевірити наявність покликань на всі додатки в основному тексті дисертації.

Обґрунтованість та достовірність та отриманих наукових результатів

Аналіз дисертації та ознайомлення з науковими публікаціями засвідчують, що Марія Степанівна Гудз володіє методологією наукової діяльності. Обґрунтованість результатів забезпечується логікою дослідження та вибором методів: теоретичних (аналіз, синтез, систематизація, порівняння) – для концептуалізації поняттєво-категорійного апарату та вивчення нормативного підґрунтя НУШ; емпіричних (педагогічне спостереження, анкетування, інтерв'ювання, аналіз продуктів діяльності учнів) – для діагностування стану медіаграмотності та верифікації авторської методики; статистичних – для кількісного підтвердження ефективності проведеного експерименту.

У розділах послідовно реалізовано основні положення теорії наукового пізнання, ключові методологічні підходи: діяльнісний, комунікативний, особистісно орієнтований. Авторка спирається на загальнодидактичні й специфічні принципи навчання, принципи медіаосвіти та науково обґрунтовані засади організації й проведення педагогічного експерименту. Особливої уваги заслуговує дотримання принципів медіаосвіти, що дозволило органічно поєднати філологічну та медіаосвітню складові навчання.

Достовірність наукових результатів та висновків підтверджується тривалим характером експериментального навчання (2021 – 2024 рр.), проведеного в закладах загальної середньої освіти, про що свідчать відповідні довідки про апробацію. На різних етапах дослідно-експериментальної роботи було залучено 400 учнів 5 – 6 класів. У тексті роботи зазначено, що дослідно-експериментальну роботу проводила Марія Степанівна Гудз, або авторську методику під керівництвом дисертантки впроваджували також 22 вчителі м. Тернополя та Тернопільської області.

Основні положення авторської методики М. Гудз апробувала на науково-практичних конференціях різних рівнів: міжнародних та всеукраїнських (Київ, Тернопіль, м. Івано-Франківськ).

Повнота викладу результатів в опублікованих працях

Основні результати дослідження відображено у 18 наукових публікаціях здобувачки, з яких 12 – одноосібні. Серед них – 6 статей у фахових виданнях України (з них 3 – одноосібні), а також 9 тез у збірниках наукових

конференцій.

3 статті та 2 методичні рекомендації написані у співавторстві. Внесок дисертантки у спільних публікаціях загалом окреслено, проте в методичних рекомендаціях з огляду на колективний характер підготовки доцільно було чіткіше конкретизувати особистий внесок здобувачки.

Відсутність (наявність) порушень академічної доброчесності

Аналіз тексту дисертаційної роботи дає підстави для висновку, що здобувачка дотримувалася вимог академічної доброчесності. Дисертацію оформлено відповідно до вимог Наказу МОН України від 12 січня 2017 р. №40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації». В основному тексті коректно оформлено покликання на використані монографічні праці, публікації, нормативні документи.

Найбільш суттєві наукові результати дослідження

Уперше здійснено цілісне дослідження теоретико-методичних засад формування медіаграмотності учнів 5 – 6 класів (адаптаційного циклу НУШ) у процесі навчання української мови і літератури.

Розроблено та науково обґрунтовано структурно-функціональну модель формування медіаграмотності, яка охоплює цільовий, теоретико-методологічний, змістово-діяльнісний та результативно-оцінювальний блоки.

Розроблено і теоретично обґрунтовано методику формування медіаграмотності учнів 5 – 6 класів у процесі навчання української мови і літератури, яка базується на синергії діяльнісного, комунікативного, особистісно орієнтованого та емоційно-ціннісного підходів; реалізується через систему нестандартних уроків (зокрема етичних, філософських, естетичних), інтерактивних вправ і творчих завдань, що забезпечують перехід від репродуктивного сприйняття до розпізнавання маніпуляцій, формування умінь створення власних медіапродуктів, відповідального ставлення до медіапростору.

Уточнено сутнісні характеристики понять «медіаосвіта», «медіаграмотність», «медіакомпетентність», «медіакультура», «медіазасіб», «медіаторчість» у контексті мовно-літературної освіти.

Конкретизовано зміст поняття «медіаграмотність учня» як інтегративної якості особистості, що виявляється в уміннях добирати, критично осмислювати, інтерпретувати та створювати інформацію в різних форматах.

Виокремлено та адаптовано відповідно до вікових особливостей учнів 10–12 років структурні компоненти медіаграмотності: обізнаність, експлуатація (технічне володіння), спілкування (комунікація в мережі), експресія (самовираження через медіа); розроблено систему інтерактивних вправ і завдань, що поєднують когнітивний, діяльнісний та ціннісно-емоційний компоненти, адаптовану до специфіки мовно-літературної освіти в НУШ.

Подальшого розвитку набули зміст, методи, прийоми навчальної діяльності з урахуванням вікових особливостей учнів НУШ, психолого-педагогічні умови, що забезпечують ефективність медіаосвітньої діяльності в мовно-літературній галузі.

Загалом, наукові результати дисертації є завершеним вирішенням актуального науково-методичного завдання – розроблення ефективного інструментарію формування медіаграмотної особистості в умовах реалізації вимог Державного стандарту базової середньої освіти.

Практичне значення одержаних результатів

Практичну цінність дослідження становлять розроблені авторкою види нетрадиційних уроків, шаблони медіазавдань, дидактичні матеріали та методичні рекомендації/інструкції, адаптовані до специфіки мовно-літературної освітньої галузі Нової української школи та вікових особливостей учнів. Запропонований методичний інструментарій спрямований на оновлення змісту мовно-літературної підготовки школярів, розвиток критичного мислення, умінь аналізувати медіатексти та рефлексивних умінь. Результати дослідження можуть бути використані у практичній діяльності вчителів української мови і літератури, зокрема під час організації уроків і позакласної роботи з формування медіаграмотності учнів.

Матеріали дисертації доцільно застосовувати у процесі фахово-методичної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури, зокрема під час викладання курсів «Методика навчання української мови», «Методика навчання української літератури», а також у процесі проходження педагогічної практики студентів.

Практичні напрацювання дисертантки можуть бути використані також у системі післядипломної педагогічної освіти під час підвищення кваліфікації педагогічних працівників, у розробленні навчально-методичних матеріалів та у подальших наукових дослідженнях проблем медіаосвіти в шкільному освітньому середовищі.

Зауваження і побажання

1. Науковий апарат роботи сформульовано загалом коректно, разом із тим предмет сформульовано занадто широко й основний фокус у дослідженні зосереджено на уроках української літератури, тоді як профес формування медіаграмотності учнів на уроках української мови представлено фрагментарно.

2. У першому розділі визначено структурні елементи медіаграмотності (обізнаність, експлуатація, спілкування, експресія), однак у третьому розділі недостатньо чітко продемонстровано їх кореляцію з критеріями, показниками та рівнями сформованості досліджуваної якості. Більш виразне співвіднесення цих елементів із діагностувальним інструментарієм посилило б методологічну цілісність дослідження та перебіг педагогічного експерименту.

3. У тексті дисертації (розділі 1, описі моделі (розділ 2, у висновках) спостерігається певна варіативність у переліку методологічних підходів. У різних частинах роботи подано різні їхні комбінації (особистісно-розвивальний, системний, культурологічний, компетентнісний, текстоцентричний, аксіологічний; діяльнісний, комунікативний, особистісно-зорієнтований, емоційно-ціннісний тощо). Доцільно було б уніфікувати цей перелік і чітко визначити їх ієрархію та функції в межах авторської моделі та методики.

4. У роботі на основі аналізу наукових джерел та констатувального зрізу визначено психолого-педагогічні умови формування медіаграмотності учнів 5–6 класів, що забезпечують ефективність медіаосвітньої діяльності (третє завдання). Водночас доцільно було чіткіше розмежувати психолого-педагогічні та дидактичні умови; конкретизувати механізми реалізації кожної з умов у процесі експериментального навчання й отримані результати. Уточнення того, яка саме з умов (наприклад, емоційно-ціннісний підхід чи трансформація освітнього середовища) виявилася найбільш результативною для формування певних груп умінь, дозволило б увиразнити якісний аналіз експериментального навчання.

5. Виконання п'ятого завдання, що передбачає розроблення методики формування медіаграмотності учнів у процесі вивчення української мови і літератури, є важливим результатом дисертаційної роботи. Однак у тексті дослідження її окремі елементи подано дещо фрагментарно, а зв'язок між теоретичною моделлю формування медіаграмотності та конкретними дидактичними засобами реалізації представлено не завжди коректно. Бажано було чіткіше структурувати опис методики та узгодити її складники з компонентами запропонованої моделі; забезпечити більш повну відповідність між текстовим описом авторської методики та її візуалізацією на рис. 2.6, щоб уникнути фрагментарності сприйняття наукових положень.

6. У межах виконання шостого завдання авторка організувала та провела дослідно-експериментальну роботу, результати якої засвідчують позитивну динаміку рівнів сформованості медіаграмотності учнів експериментальних класів. Разом із тим бажано було надати більш коректні пояснення не лише кількісної динаміки, а й якісних змін у сформованості складників медіаграмотності учнів експериментальних класів, про які заявлено в розділі 1 (обізнаність, експлуатація (технічне володіння), спілкування (комунікація в мережі), експресія (самовираження через медіа); проілюструвати прикладами з реальної практики закладів освіти, де відбувалася апробація методики.

Висловлені зауваження мають рекомендаційний характер і спрямовані на подальше поглиблення та увиразнення окремих аспектів дослідження, не знижуючи загальної позитивної оцінки дисертаційної роботи.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Дисертація Гудз Марії Степанівни є структурно завершеним, самостійним і цілісним дослідженням, що має соціально-культурне, теоретичне та прикладне значення для розвитку педагогічної науки і становить певний внесок у теорію та методику навчання української мови і літератури в закладах загальної середньої освіти. Отримані результати розширюють наукові уявлення про дидактичні можливості інтеграції медіаосвіти в предметне навчання та можуть слугувати теоретико-методичним підґрунтям для подальших досліджень у галузі знань 01 Освіта /Педагогіка, спеціальності 014 Середня освіта.

З огляду на актуальність теми, наукову новизну отриманих результатів та їхнє практичне значення, дисертація Гудз Марії Степанівни «Формування медіаграмотності учнів у процесі вивчення української мови і літератури в НУШ» відповідає вимогам, визначеним наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. №40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44.

Гудз Марія Степанівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 014 Середня освіта.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка

Олена Семенов

Олена СЕМЕНОГ

